

„Jelenlétét a magyar kulturális életben korlátozzuk”

Minisztériumi dokumentumok Csurka Istvánról, 1981–1990

A gazdasági-társadalmi hanyatlást, a rendszer ereszttékeinek meglazulását a magyarországi drámairodalom gyengélkedése is jelzi. Fordulópont, a gazdasági megroppanás időpontjához hasonlóan, szintén az 1970/1980-as évtizedváltás időszaka. A hozzáértő kiértékelők keserűen kellett megállapítsák: bár a korábbi, a politizáló drámaírástól való ódzkodás visszaszorult, és egy sor dráma színpadra kerülésével a „feszültség oldódott (Örkény, Csurka)”;¹ a magyar drámák mennyisége csökkenni, minőségük gyengülni kezdett. A tehetségesnek elkönyvelt szerzők sem tudtak „megfelelő színvonalú” művet az asztalra tenni. „Nem lenne vitánk” – írta az 1980/81-es évad kiértékelésében az egyik legilletékesebb szervezet, a Színházi Intézet elemzője –, „ha most is, legalább egy-két kiemelkedő képviselő révén, rendben lenne a »középvonulat«, a mai valóságunk kérdéseit izgalmasan és felelősen felvető társadalmi dráma, az olyan típusú darab, amelynek reprezentatív képviselői az *Eredeti helyszín*, a *Házmeestersírató*, a *Pisti*,² a *Kulcskeresők* vagy akár a *Léghőbméter* voltak. Születtek persze művek ebben a kategóriában: a *Pályamódosítás*, az *Isten bokrétája*, az *LSD*, a *Fekete tűz*, a *Sorsválasztók*, a *Bulvár* – de sajnos egyik sem nevezhető maradandó, jelentős alkotásnak. [...] A többen inkább művészi gyengeségek dominálnak, ami azért kár, mert Maróti, Görgy, Sárospataky, Csurka egyaránt közérdekű – ha nem is egyenlő mértékben fontos – problémákhoz nyúl, amelyeknek kifejtése így hiteltelenül pang el a nézőtér közönyében.” Remélték azonban, a megtorpanás, az írói ihlet elapadása csak ideiglenes lesz.³

Ha jelen esetben csupán Csurka István műveit nézzük, akkor ez a kíváncsi nem vált valóra. Éveken keresztül szinte csak korábbi darabjai „futottak”, új színművei pedig vagy gyengére sikerültek, vagy megírásuk éveken keresztül húzódott – ha egyáltalán elkészültek. Az 1981/82. évadban többnyire még

KERESZTES CSABA (1976) levéltáros, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának főlevéltáros-főtanácsosa.

1 MNL OL XIX-I-9-g-203. tétel-sz. n.-1981. (13. doboz)

2 Minden bizonnyal a *Pisti a vérzivatarban* című műről van szó.

3 MNL OL XIX-I-9-g-176. tétel-TD223/81/Szi-1981. (6. doboz)

a korábban keletkezett, a nézők és a kultúrpolitikai elégedettségét kifejező Csurka-színdarabok voltak „műsoron”. A Nemzeti Színház (Katona József Színház) a *Döglött aknákat* játszotta, a veszprémi Petőfi Sándor Színház és a Vígszínház – ahol Csurka már egyfajta „háziszerzőként” működött – a *Házmestersiratót*.⁴ Ez utóbbi teátrum színpada, a Pesti Színház a *Deficitet* tartotta repertoáron, majd a második félévben a *Reciprok komédiát*. Időközben a veszprémi színház Csurka Istvánnal új darabra szerződött, ám megírásáig be kellett érniük a *Házmestersiratóval*, amely „hibái ellenére is az évad egyik legsikeresebb előadását hozta, elsősorban a téma aktualitása, érdekessége miatt”.⁵

Az időközben megszületett (és a József Attila Színházban színpadra állított) *LSD* című műről eleddig, sajnos, érdemi elemzés vagy lektori vélemény nem került elő. Annál értékesebb a *Reciprok komédiának* a Művelődési Minisztérium általi – és egyben itt is közölt – kivésése. A Vígszínház a minisztérium fanyalgása ellenére tervbe vette a *Reciprok* komédia megjelenítését. Sőt, le is szögezték: „A színházat máig örömmel tölti el az a tudat, hogy a kemény vitákban kiküzdött produkciók éppen ellenkező hatást értek el: katartikusak voltak, olyan görcsöket szabadítottak fel, amelyek az egészséges társadalmi mozgás útjában álltak (*A holtak hallgatása, Deficit, Pisti a vérzivatarban*).”⁶

Az 1981/82-es évad értékelésénél sem tudtak a bennfentesek örömeiknek hangot adni. Nem volt rá ok. „Egyes színházak szinte éhesek új művekre, szívesen vállalják még a bukás kockázatát is (Csurka: *Reciprok komédia*, Pesti Színház; Csiki: *Álkulcsok*, Miskolc), érdeklődésük nyitott, a stíluskísérletekre és ismeretlen szerzőkre egyaránt” – fejtette ki ismét a lényegét a Színházi Intézet. Megjegyezték azt is, hogy más színházak, különféle okokból, nem mutatnak különösebb hajlandóságot új művek bemutatására. „Összegezve az eredményeket és gondokat: a helyzet több tekintetben mégsem megnyugtató. Kiemelkedő érték alig akadt, hiszen Csurka, Fejes, Szabó Magda, Páskándi, Munkácsi, Fábri-Döme, Zám Tibor teljesen újnak számító darabjai nem eredményeztek revelációszerű ősbemutatókat (olyiknál inkább bukásról van szó).”⁷

Ennek ellenére Csurka István nimbusza még töretlen, drámákat várnak kérnek tőle. Sőt. 1982 nyarán felmerült Csurka István kitüntetése Kossuth-díjjal. No, nem komolyan, csak a „meggondolandó továbbá” feliratú névsorban szerepel a neve, s indokolást sem fűztek hozzá.⁸ De, mint közismert, Kossuth-díjat nem kapott. Ugyanebben az évben egy UNESCO szerkesztésű antológia készült. Csurka *LSD* című színdarabját kérték közlésre, azonban a minisztérium véle-

4 A Fővárosi Tanács a *Házmestersiratót* szintén „konstruktív társadalompolitikai szemléletűnek” nevezte. (MNL OL XIX-I-9-ff-10-1. tétel-53077-1984.) A *Házmestersiratót* bemutatták az NDK-ban is, a *Deficitet* Ausztriában, míg Bulgáriában és Romániában a *Nagytakarítást*.

5 MNL OL XIX-I-9-ff-10-2. tétel-5505-1982.0

6 MNL OL XIX-I-9-ff-10-1. tétel-67125-1981.

7 MNL OL XIX-I-9-g-239. tétel-sz. n.-1982.

8 MNL OL XIX-I-9-ff-Az Irodalmi Osztály feljegyzései-sz.n.-1982.

ménye szerint ez az író „leggyengébb munkája, ezt azonban [értsd: az elutasítását a közlésnek] olyan formán kell megtenni, nehogy azt higgyék, hogy politikai okok miatt akarunk bárkit is lebeszélni a közléséről, tehát általános hazai szakmai és közönségviszhangra kell hivatkozni. [...] Csurka jelentős személyisége a mai magyar irodalomnak, és ha személyéhez ragaszkodnak, akkor ajánljuk az idegen nyelvre lefordított darabjai közül a Deficitet.” Ugyanakkor – mert arról van szó, hogy egy jelentős kiadványban a magyar drámairodalmat kell reprezentálni – megfelelő formában nyomatékosan ajánlották figyelmükbe a világnyelveken hozzáférhető jelentős magyar kortárs drámákat, mégpedig a következő sorrendben, Szakonyi: *Adáshiba*, Németh: *Galilei*, Illyés: *Kegyenc*, Hubay: *Római karnevál*.⁹

Az 1982/83. évadban tovább mentek a *Döglött aknák* előadásai a Nemzetiben, a *Deficit* a Pesti Színházban. Az *idő vasfogát* a Népszínházban állították újra színre, Az *egy nap a csehóban* című darabot pedig Veszprémben vették tervbe. Az évad lepergése után, a már fentebb idézett összegző elemzésekhez hasonlóan, a Színházi Intézet ezen évről sem jelenthetett szépeket. „Lappangó gondok”, „legsúlyosabb negatívum”, „pang” és hasonló jelzőkkel illették a hazai drámatermést, felnagyítva a visszaesését a következő kitételrel: „pedig jeles szerzőink közül úgyszólván csak Csurka István és Kornis Mihály hallgatott”, s a többiek nem tudtak érdemleges műveket az asztalra tenni.

A Vígszínház hasonló következtetésre jutott. „Úgy tűnik”, jelentik ki az évadtervükben, „hogy a 60-as, 70-es évek fellendüléséhez képest, drámairodalmunk stagnálóbb korszakát éli”. Saját használatú megoldást is kigondoltak: szerették volna a „már értékes sikereket hozó” háziszerzőket erősebben a színházhoz kötni, és őket új művek megírására serkenteni. Csurkától a „Miért rossz a magyar sajtó?” munkacímű szatíra megírását kérték, bár hozzá is tették: ha nem készülne el vele, egy másik darabját mutatják be. (A minisztériumban e mondatához egy kérdőjelet tettek.)¹⁰

Nem árulok el nagy titkot: nem készült el vele. Ez az év, amikor Csurka István, ha még nem is teljes erőbedobással, de véleményt nyilvánít politikai jellegű kérdésekben is. Talán elég ezen, viszonylag jól ismert tényeket, csak vázlatyszerűen felsorolni.

Hosszú levelet írt a Hubay Miklósnak, az Írószövetség akkori elnökének. Benne kiemeli a népességfogyás problémáját, a jövőtlenség szorongató érzését, a határon túli magyarság megoldatlan ügyét.¹¹ Részt vett az Írószövetség munkájában. Csurka István javasolta azt is, hogy a választmány fejezze ki sajnálkozását

9 MNL OL XIX-I-9-g-229. tétel-TD84/82/I-1982. (20. doboz)

10 MNL OL XIX-I-9-ff-10-1. tétel-52211-1983. Hasonló véleményt formáltak meg két évvel később is, mikor is kijelentették: „az idősebb drámaíró nemzedéken a kifáradás jelei figyelhetők meg”. (MNL OL XIX-I-9-ff-10-2. tétel-58881-1985.)

11 Szőcs Zoltán: Egy régi Csurka-levél üzenetei. *Havi Magyar Fórum*, I. évf., 6. sz., 1993. június, 36–44.

a *Mozgó Világ*-ügy kapcsán („végre egyszer a választmánynak döntenie, szavaznia is kellene valamiben, erkölcsi tartásának megőrzése végett” – jelenti ki). A javaslatot, hosszas vita után, megszavazták és jegyzőkönyvben rögzítették.¹² Megjelent (Cseres Tibor és Mészöly Miklós társaságában) Duray Miklós tárgyalásán is, hogy magánszemélyekként támogassák a vádlottat.

Ám még nem könyvelik el megrögzött ellenzékiként, hanem továbbra is új, ütős drámák megírását várják tőle (is). Hogy számítottak rá, mutatja az egyik minisztériumi kezdeményezés. Mivel a „magyar drámairodalom-drámaírók kapcsolata a színházakkal jelenleg konfliktusoktól, vitáktól terhes” 1984 őszén – közel harminc év után először – országos drámapályázatot hirdettek. Cél az új alkotások ösztönzése, az írók és a színházak intenzívebb együttműködésének elősegítése. A pályázat meghívásos volt, s az Írószövetség javaslata alapján huszonegy hazai elismert drámaíró kapott felkérést. Csurka István köztük volt. Tizenhat író elfogadta a meghívást, tehát igenlő választ adott. Csurka István köztük volt. A tizenhat közül végül tizenkettő küldött be pályaművet. Csurka István nem volt köztük.¹³ (Érdekessége e pályázat dokumentumainak, hogy ebben maradt meg Csurka István első – ismert – levele, mely a minisztériumnak szól. Rövid bár, csupán kijelenti benne, hogy a „megtisztelő meghívást a drámapályázatra köszönettel” elfogadja. Érdekesség még, hogy míg a válaszolók többsége alkalmazta az „elvtárs” kifejezést, Csurka csupán a „Kedves Tóth Dezső!” megszólítással illette az illetékes miniszterhelyettest.)

A tizenhat pályázónak fizettek, holott az 1980-as évek első felében már általános jelszó a takarékoság. A minisztérium egyértelműen rögzíti: „semmiféle fejlesztésre nincs lehetőségünk”, és a színházak rendelkezésre álló éves keret folyamatosan – és egyúttal jó esetben – az előző évinek a mértéke.¹⁴ 1984 elején, a színi évad kialakításakor igyekeztek hosszabb távra, három évre előre tervezni. Egyre rosszabb pénzügyi helyzetben. „A következő évadok egyik legnehezebb és felelősségteljesebb feladatának azt tartjuk, hogy a színházak a növekvő gazdasági nehézségeket ne a művelődéspolitikai célok háttérbe szorításával, az igénytelen szórakoztató darabok özönével, a jegyek árának mértéktelen emelésével próbálják meg ellensúlyozni, hanem a lehetőségek jobb, átgon-doltabb, korrekt kiaknázásával, fokozottabb takarékossgálattal és mindenekelőtt igényesebb, a közönség széles rétegeinek várakozásával is találkozó művészi munkával.”¹⁵ Mint hamarosan kiderült, e kíváncsi hiábavalónak bizonyult.

1984 tavaszán még a Vígyszínház házi szerzői között említik meg Csurka Istvánt, aki potens erő, „ha most lanyhább periódusát is éli”.¹⁶ Viszont Csurka még

12 MNL OL XIX-I-9-g-262. tétel-TD219/I/83-1983. (29. doboz)

13 MNL OL XIX-I-9-ff-10-12. tétel-60493-1985.

14 MNL OL XIX-I-9-ff-10-1. tétel-52211-1983.

15 MNL OL XIX-I-9-ff-10-1. tétel-55369-1984.

16 MNL OL XIX-I-9-g-291. tétel-sz. n.-1984. (41. doboz)

nem fejezte be az e színháznak ígért darabját, ezért a *Ki lesz a bálanya?* felújítására szánták el magukat (míg a repertoárban továbbra is szerepelt a *Házmestersírató*), s a Pesti Színház nevű színpadon a *Deficitet* játszották.¹⁷ Veszprémbe is évek óta, ám végül teljesen hiába várták az ígért eredeti művet. Az „Egy nap a csehóban” munkacímű színdarab bemutatója már elmaradt, holott nagy reményeket fűztek hozzá: „A Petőfi Színház a kortárs drámákon keresztül tudott a legszorosabb és legátéltebb kapcsolatot teremteni a közönségével. Ezért különös figyelmet fordítunk arra, hogy végre valóban elkészüljön és gondolatilag, művészig jelentős előadásra adjon lehetőséget Csurka István új, színházunknak írt darabja.” 1984 januárjában kívánták ősbemutatóként színpadra állítani, azonban már novemberben kénytelenek voltak belátni: a szerző nem készül el vele, így a műsorrendet megváltoztatták.¹⁸

Közben a Vígszínház (ismét) felvette az új évadi műsortervébe az oda várt eredeti művet *Vizsgák és fegyelmik* címmel. Viszont a tárca – az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága „elvi állásfoglalása szellemének figyelembevételével” – világnézeti korrekciókat irányzott elő, s a követelménysorba rejtett erőteljes felszólítást minden színháznak megüzenték. Szigorúan az „évfordulókhoz és a politikai eseményekhez¹⁹ illeszkedő, progresszív eszmeiségű kortárs és a két világháború közötti magyar, továbbá szovjet és haladó, antiimperialista” művek bemutatását várták el az intézményektől. Közülük a Vígszínház külön dorgálást kapott. Műsorterve egy mű kivételével „semmilyen sem” tükrözte az évad műsorpolitikai kívánalmait, hanem éppenséggel „deprimáló” hangsúllyal bírt. Ráadásul még szovjet darab sem szerepelt a repertoáron! Több szerző mellett felsorolták a „nem az évforduló idejére való” Csurka-bemutatót is. Hogy a színház vezetése értse, a kívánalmakat egyértelműbben is megfogalmazták: „Nádas Péter *Találkozás*, valamint Csurka István *Vizsgák és fegyelmik* c. művének műsorra tűzéséhez – javaslatuk függvényében – csak a szükséges, ideológiailag és politikailag kielégítő, hozzánk időben eljuttatott szöveghorrekció ismeretében járulunk hozzá a művek politikailag felelős rendezésének egyidejű biztosítása esetén.” A színpadkész kéziratok meglelte esetén, a színházat felügyelő tanács álláspontját legkésőbb a próbák megkezdése előtt két hónappal kellett a minisz-

17 MNL OL XIX-I-9-ff-10-1. tétel-53429-1983. A HÖKÖM Színpad is be kívánta mutatni a „bálanyát”, de töröltették a tervükből.

18 MNL OL XIX-I-9-ff-10-1. tétel-53429-1983 és 55250-1983. A színházi lap is meginterjúvolta a szerzőt az ügyben: „Új művedet ígérte a Vígszínház az idei évadban. A veszprémi második éve hirdetik az *Egy nap a csehóban* című drámáját. Egyiket se láttuk még. Miért? – *Vizsgák és fegyelmik* címmel most fejeztem be egy mai történetet. Ez készült a Vígszínháznak. Most indul el rögzös útján.” Csurka István röviden erről tájékoztatta a színházkedvelő közönséget (*Film Színház Muzsika*, 1984. május 26., 28. évfolyam, 21. szám).

19 Ezeket fel is sorolták: a „felszabadulás 40. évfordulója, az MSZMP XIII. kongresszusa, a „fasiszmus feletti győzelem 40. évfordulója, a szocialista országok Kulturális Napjai rendezvény-sorozat, az Európai Kulturális Fórum tanácskozás.

tériumnak eljuttatni.²⁰ A véglegesített műsortervbe ezért be sem került. Viszont a Pesti Színház játszhatta tovább a *Deficitet*, valamint a *Ki lesz a bálányát*.²¹

Az 1985-ös év a változások kezdetét jelzi. Júniusban lezajlik a monori találkozó, ahol Csurka István megjelenik.²² Közvetlen hatása még nincs, azonban elkezdene gyűlni a sötét fellegek drámaírónk feje fölött. A *Vizsgák és fegyelmik* című drámáját azonban továbbra is várják, bár a minőségét erős kritika éri. A Vígszínház felügyelő Fővárosi Tanács 1985 elején még bizonytalanságát fejezte ki a dráma műsorra tűzhetőségével kapcsolatban. Decemberben viszont megkapták újabb, az átírt változatot, s ekkor, mivel a szöveg már jelentős minőségi javuláson ment keresztül, nem kifogásolták a bemutatását. Ezzel szemben a minisztérium egyrészt továbbra is gyengének tartotta a művet, másrészt a téma „magasabb szintű döntési igénye” miatt húzódozott a pozitív válasz megadásától. Míg a Vígszínház és Fővárosi Tanács még 1986 januárjának közepén is tervezte a bemutatót (március 7-ére), a „felsőbb szintű döntés” meghozatalát a pártvezetésre tolták.²³ Végül 1986 januárjának végén a Párt határozott, s pálcát és egyben kenyeret tört: mivel monori beszéde megjelent a *Nemzetőr* című lapban, a bemutatót leállítják. A döntés végrehajtásáról a minisztériumi dokumentumok nem tudósítanak,²⁴ azonban annál jobban megismerhető az ezt követő hónapok eseménysora. Az író ugyanis 1986. márciustól májusig tartó amerikai, kanadai és nyugat-németországi előadó körútja, valamint *Az elfogadhatatlan realitás* című esszékötetének emigrációs megjelentetése túlment a hatalom tűréshatárán. A körút során például 1956-ot „csodának”, „tüneménynek” nevezte, s hangsúlyozta, a maga állami keretei között élő magyarságban „nincs egyetlen felelős fórum, amelyik nevén merné nevezni” a határon túli magyarság felszámolásának folyamatát.²⁵

A minisztériumnak készített úti beszámolóját, bár viszonylag ismert, érdemes a maga teljességében közreadni a miniszternek a párthoz küldött levelével egyetemben. Csurka István nemcsak elismerte, hogy 1956-ot következetesen forradalomnak nevezte, de szinte hivatkozott ezzel. Beszédeit az emigrációs

20 MNL OL XIX-I-9-ff-10-2. tétel-54907-1984 és 54839-1984. Megjegyzésre érdemes: a Vígszínház a magyar művek között tűzte műsorra Sütő András *Egy lócsiszár virágvasárnapja* című darabját – azonban a minisztérium áttette a „Szocialista országok drámairodalma” fejezet-cím alá.

21 MNL OL XIX-I-9-ff-10-4. tétel-56210-1984.

22 Csurka István a monori tanácskozáson Új magyar önépítés címmel tartott előadást. (Rainer M. János (szerk.): *A monori tanácskozás, 1985. június 14–16*. Budapest, 1956-os Intézet, 2005, 28.)

23 MNL OL XIX-I-9-ff-10-4. tétel-52007-1985, 58569-1985 és -53656-1986.

24 Csak annyit tudunk meg, s ez akár szimbolikusnak is tekinthető, hogy a Vígszínház a Csurka-bemutató helyett az *Iván, a rettentő* című színművet állította színpadra. (MNL OL XIX-I-9-ff-10-2. tétel-52695-1986.)

25 Márkus Béla: Petíciók, polémia, perpatvarok nyomában. Útikalauz: Cseres Tibor kiadatlan naplója a '80-as évek végéről. *Hitel*, 36. évf., 2023/2, 95.

újságok leközlnek.²⁶ Mindezek után nem kétséges a következmény, egy újabb szilenciummal való büntetése. Műveit nem jelentethetik meg, darabjait sehol sem játszhatják.

A végső döntést megint a Párt hozta meg. A Politikai Bizottság 1986. július 2-ai ülésén határozott arról, hogy Csurka István „ellenzéki hangvételű politikai eszmék megjelentetése, ellenzéki magatartása miatt kapjon szilenciumot”.²⁷ (Kádár János az ellenzékről szóló vitában, nevet nem említve, de egyértelműen a Csurka elleni fellépésről szól: „híve vagyok annak is, hogy a legdurvább esetekben publikációs tilalom legyen. Az a magyar állampolgár író, aki előadásában Amerikában dicsérte 1956-ot, ne publikáljon Magyarországon, és ne utazzon, amíg a magatartásában nem változik.”)²⁸ A minisztériumnak csak a végrehajtás – és a magyarázkodás maradt. A hír ugyanis mindenhová elért, ezért Vajda György²⁹ miniszterhelyettesnek a sajtóban kellett valami indokolás- és magyarázatfélét közzé tettetnie. Érdemes idézni. „Külföldi megnyilatkozásai, előadásai – amelyek közül az egyik felolvasására felhatalmazást adott a Szabad Európa Rádióknak – és az esszékötetben közölt írásai sértik a Magyar Népköztársaság érdekeit, torzított képet adnak közállapotainkról, népünk elmúlt harmincéves történelméről, figyelmen kívül hagyják hazánk, nemzetünk, az itt élő és alkotó emberek erőfeszítéseit és az ezek eredményeként elért társadalmi és politikai vívmányainkat. Államunk eddig sem támasztott és ezután sem támaszt világnézeti előfeltételeket azokkal szemben, akik a hazai nyilvánosság fórumain szerepelni kívánnak. Ugyanakkor minden állampolgárától megköveteli törvényeink betartását, elvárja az állampolgári lojalitásnak azt az elemi szintjét, hogy ne működjek együtt a társadalmi-politikai rendszerünkkel és a Magyar Népköztársasággal szemben ellenséges tevékenységet folytató körökkel, propagandaközpontokkal. [...] Csurkát tehetséges íróként tartja számon az irodalmi közvélemény; újabban azonban ahelyett, hogy meggyőző és megrendítő erejű műveket írna, úgy tűnik, tisztázatlan szerepeket vállal. Másokhoz hasonlóan neki is el kell döntenie, hogy – akár szigorúan kritikus műveivel – szocialista hazánk nyilvánosságát és kultúráját akarja-e szolgálni, vagy ellen-

26 „Csurka tétovázás nélkül kimondotta, hogy a magyar országhatárokon kívül élő, több mint három milliónyi, kárpátmedencei magyarság felszámolása folyamatban van, és aki ilyenkor nem húzza meg a lélekharangot, súlyos bünt követ el.” (Dr. Száz Zoltán: Magas színvonalú március 15-i ünnepély New York-ban. *Amerikai-Kanadai Magyar Élet*, 1986. április 5., 5.)

27 MOL M-KS 288. f. 11/4446. ó. e.

28 Idézi Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. Budapest, 1995, T-Twins, I., 48. I. (48. l.) 294.

29 Vajda György (1945–2020) közgazdász, kommunista politikus. 1968-tól kezdődően dolgozott funkcionáriusként a KISZ, illetve MSZMP szervezeteiben. 1984-től a Magyar Televízió elnökhelyettese. Tóth Dezső miniszterhelyettes halála után nevezték ki a művelődési miniszter első helyettesévé, mely tisztét 1989 elejéig látta el.

ségeink fórumain, az általuk vezényelt zenekarban kíván »tuttista« lenni.”³⁰ Meglehetősen világos magyarázat, ebből mindenkinek érteni kellett.

Ezt követően összekapcsolódik a Csurka-ügy az Írószövetség ügyeivel. A szövetség soron következő közgyűlésére a hatalom nagyon készül, s nemcsak a saját párthú írókat igyekeznek csatasorba állítani,³¹ hanem jelentések és sebes adatyűjtések folynak a minisztérium berkein belül. A keletkezett feljegyzésekben Csurka István neve gyakran előkerül, mint aki hozzászól egy témához, vagy mint akit különféle vonatkozásban a többiek megemlítenek. Mivel az Írószövetség közgyűlésén történeteket többször is feldolgozták,³² ezeket kihagyom. Annyi azonban nagyon is érdekes, hogy az írók pénzbevételei adatait is – nyomásgyakorlás céljából? – kilistáztatták az illetékes hivatallal. Csurka István komoly számokkal szerepel 1981 és 1985 között.³³ Utána viszont már nem.

Ezzel vissza is tértünk a szilenciumra, mely több mint egy éven keresztül tartott, s az írók érezhetően megviselte. Anyagi nehézségeit újabb, tartalmasabb és a minisztérium segítségét kérő levelei mutatják az 1987 év őszén. (Pedig ez esetben is, az 1973-ashoz hasonlóan, akadt „rés” a szilenciumon. A bolgárok az ősz folyamán hivatalosan, diplomáciai közreműködéssel keresték meg a kormányzatot, hogy Csurka darabjait előadhassák. A minisztérium először konzultált a pártközponttal, majd a következőt közölte a külüggyel: „A Magyar Népköztársaság nem kívánja befolyásolni a darabok bemutatását, ill. műsoron tartását, továbbá az ezzel kapcsolatos későbbi döntéseket, ezek megítélését az adott ország kulturális kormányzatára bízva.” Vagyis út nyílt a külföldi előadások előtt.³⁴) Az is érezhető a szövegekből, hogy a minisztérium 1987 nyarán-őszén már kompromisszumkésznek mutatkozott. Számukra is kellemetlen helyzetet jelentett a közismertté vált és hosszú ideje tartó „kulturális büntetés”.

Ősszel fel is oldották a szilenciumot, melyet Vajda György 1987-ben ismét „interjúban” számolt be a nagyközönségnek, a *Magyar Nemzet* napilapon keresztül. Az interjú szó azért került idézőjelbe, mert mint az egyik közölt dokumentumból látni fogjuk, nem valódi beszélgetés történt, hanem a miniszterhelyettes által előzetesen megírt és a miniszterével átnézetett szöveget küldte meg a lapnak. (Bár végül is az „interjút adott” kifejezés így is helytálló. „Az »alá« kérdések most készülnek”, emelem itt is ki a korszak hatalmi technikáját mutató tőmondatot.) Csurka István, természetesen, most is szóba került.

30 Gondterhelt bizakodás. *Magyar Nemzet*, 1986. augusztus 9., 9.

31 Pl. Fekete Sándort, bár kijelentette, hogy nem ért egyet a szilenciummal, azt is hozzátette: az ügyet azok kezdték, akik „provokálták a politikai vezetést éveken keresztül, akik a harcosan antiszocialista Nemzetőrből, a szocialista országok felforgatására létrehozott Szabad Európa Rádióból üzengettek haza”. (MNL OL XIX-I-9-b-3-3. tétel-Írószövetség-sz. n.-1986.)

32 Pl. A másik *Magyarország hangja – Dokumentumok az Írószövetség 1986-os közgyűléséről*. Összeáll.: Kiss Gy. Csaba és Szilcz Eszter. Lakitelek, 2016, Antológia Kiadó.

33 MNL OL XIX-I-9-b-3-3. tétel - Az Írószövetség közgyűlése-1986.

34 MNL OL XIX-I-9-ao-0018/9-1/1986. Az ügyirat a korabeli Titkos Ügykezelésből való.

Mindennek az előzménye természetesen a Párt egyetértése. Köpeczi Béla miniszter a sajtóközlést megelőzően, szeptember 21-én, Grósz Károllyal, a Minisztertanács elnökével tárgyalt az éppen aktuális kérdésekről. Szóba került a Csurka-ügy is, és megint az Írószövetség ügyeivel kapcsolatosan, azonban ettől mégis érdemben különválasztva.³⁵ A Politikai Bizottság másnap tárgyalta meg a kérdést, s egyetértését fejezte ki: „A Politikai Bizottság tudomásul veszi, hogy a Művelődési Minisztérium feloldja a Csurka Istvánra kirótt szilenciumot.”³⁶

Mint a közölt vígszínházi levél alapján látható, 1987 őszén újra tervbe vették a *Vizsgák és fegyelmik* előadását. Ez a színházak pontosított (1988. januári) műsortervébe is bekerült. Ezzel nemcsak a tiltás veszítette érvényét, hanem ez az év is, amikor megszűnt a színházi bemutatók előzetes minisztériumi engedélyhez kötése.³⁷ Ez azonban nem mentette meg a rendszert, hogy az író ne álljon a pártállam lebontását kívánó szerveződések élére. Az 1987 ősztől 1990 tavaszáig tartó két és fél évet a rendszerváltás időszakának nevezzük aktív és a társadalom minden szintjén pezsgő ténykedéssel. Csurka István politikai korszakának is jelentős időszaka ez. Viszont erről már minisztériumi irat nem került elő.

Lehetne akár ez is a végszó, azonban nemcsak a dokumentumokat, hanem a tízéves korszakot is egy szintén színházi jellegű irat zárja, és ismét szimbolikus: az akkor még létező Szovjetunióban mutatták be *Az idő vasfoga* című művét. Sikerrel.

FORRÁSOK

Két vélemény az *Reciprok komédia* című színdarabról

a)

Csurka István: *Reciprok komédia*

A mulatságos komédia tulajdonképpen egy furcsa lidérces álom arról, hogy egy kicsinyke hatalom birtokában is, hogyan válhatunk – rossz történelmi beidegzettségünknek engedelmeskedve – veszélyes despotákká.

35 MNL OL XIX-I-9-b-Iktatott-2240-1987.

36 MOL M-KS 288. f. 5/1008. ő. e. Az előterjesztésben is nyíltan leszögezték: „Csurka szilenciumát az írói és szélesebben az értelmiségi közvélemény igen kedvezőtlenül fogadta. A szilencium az Írószövetség közgyűlésén is mint az egyik konfliktusforrás vetődött fel az írói közvélemény részéről. [...] A lehetséges lépéseket méregelve konzultáltunk a Vígszínház igazgatójával, akit – annak érdekében, hogy 1988-ban vissza lehessen térni a bemutatóra – arra kértünk, hogy mielőtt kialakítják álláspontjukat, beszéljenek Csurkával: nehogy ismét valamilyen ellenzéki megnyilatkozással meglepetést okozzon.” (Uo.)

37 MNL OL XIX-I-9-n-2. tétel-sz. n.-1988.

Tükördráma ez a két felvonás. Két generáció párharcát mutatja be, s itt valóban helyénvaló a szó: dialektikusan, mert a fiatalabb és idősebb nemzedékben egyformán ábrázolja az író a jobbat akaró, változtatást igénylő nemes emberi törekvéseket és azokat a torzulásokat, amelyek a különféle veszélyessé válható társadalmi türelmetlenségekben és az ebből szervesen fakadó diktatórikus magatartásokból fakadnak.

Jelzet: MNL OL XIX-I-9-ff-10-1. tétel-67125-1981.

A leírás a Vígszínház 1981/1982. évi műsortervéből származik.

b)

Feljegyzés Tóth Dezső elvtárnak

Tárgy: Csurka: Reciprok komédia

A komédia jelentése ebben a formában is ugyanaz, természetesen:

Van egy agymosó intézet és egy gyár, amelyet lényegében ugyanazok a vonások jellemeznek: az irányítóknak engedelmes dolgozó tömeg kell, bármi áron; vannak kevesek, a kiválasztottak, a másként gondolkodók, de azok esélye vajmi kevés. Jelenünk az agymosó gyakorlat kiterjesztésének és a gazdasági csődtömeg gyarapításának egyaránt „nagy korszaka”, s a normálisan gondolkodó, koncepcióval és hittel rendelkező kevesek (főleg fiatalok?) nem nagyon találják helyüket ebben a világban.

Csurka groteszk tragikomédiája lényegében közelmúltunk, jelenünk és közeljövőnk metaforája; értelmiségünk jelentős részének ismert és erősen szkeptikus eszmei-morális helyzet tudatát fejezi ki, tölem idegen ez a képlet.

A Vígszínház vezetőivel ellentétben eléggé közepesnek ítéltém az új Csurka-művet, bár az LSD-től például kétségkívül jobban megszerkesztett, megírt.

Jelzet: MNL OL XIX-I-9-g-203. tétel-TD604/81/Szi-1981. (13. doboz)

Tóth Dezső csupán annyit jegyzett fel a jelentésre: „Sürgős!”

A Fővárosi Tanács Művelődésügyi Főosztálya is egyoldalú kérdésfeltevessel operálónak, felületesnek tartotta a művet.

Vélemény az *Őszi torna* című elbeszélésről

[..]

A szépirodalmi összeállítás – színvonalában és terjedelmében – egyik legrangosabb darabja Csurka István elbeszélése (*Őszi torna*). A Csurkát megszemélyesítő „Nehézfiú” a tévében egy kínai delegációt látva visszaemlékezik arra, hogy annak idején, a hatvanas években, egy átdorbézolt éjszaka után hogyan akart egy általa „maoista összekülvöknek” nézett fiatal kínai párt leleplezni, feljelenteni.

A kimondottan jól megírt elbeszélés kultúrpolitikailag kifogásolható. A leg súlyosabb probléma az, hogy a cselekmény keretétül szolgáló – mai – tévés szereplésről is

csupa pikírt (cinikus) megállapítása van (milyen egyformák ruhájukban, viselkedésükben, s hazatértük után biztos majd le kell adni egy központi raktárban öltönyüket stb.) Az éppen fejlődni látszó kínai kapcsolatainkat rossz irányban befolyásolja Csurka elbeszélése.

Javaslom: kérjünk igazoló jelentést a főszerkesztőtől, hogy miért fogadta el így – különös tekintettel a keretjére – ezt az elbeszélést. Ugyanakkor nem biztos, hogy meg kell említenünk a következő főszerkesztőin, hiszen esetleg éppen mi „dobjuk fel” a témát.

Jelzet: MNL OL XIX-I-9-g-313. tétel-TD83/85/I-1985. (123. doboz)

Az Őszi torna című novella az Alföld folyóirat 1985. évi 9. számában jelent meg. Emiatt – és a „Zelei-vers”³⁸ miatt – Tóth Dezső miniszterhelyettes nem a javasolt igazoló jelentést, hanem egy „nem nyilvános” szóbeli figyelmeztetést javasolt a főszerkesztőnek.

Csurka István beszámolója a minisztériumnak nyugati körútjáról

Kulturális Minisztérium
Irodalmi Osztály

Tisztelt Irodalmi Osztály!

1986. március 7-től 1986. május 12-ig Kanadában, az USA-ban és az elszászi Liebfrauenbergben tartózkodtam 65 napos lejáratú turista útlevéllel, s előadásokat, illetve irodalmi esteket tartottam külföldön élő magyaroknak. Az útlevél megszerzésében, utazásom lebonyolításában az Osztály segítségét és támogatását élveztem, ezért hazatérve köszönetem kifejezése mellett kötelességemnek érzem utam lefolyásáról, tapasztalataimról néhány mondatban tájékoztatást adnom.

Három meghívásom volt ezen az úton. Montreálba a Kanadai Magyar Mérnök-egyesület montreáli csoportja hívott meg, Donát György figyelmes és gondos szervezésében; észak-amerikai utam, mely 16 városbani 30 előadásból állott, Püski Sándor, illetve a vele kapcsolatban álló Magyar Baráti Község szervezte, Európában pedig az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem vendége voltam.

Ezenkívül ünnepi szónoka voltam a New York-i március 15-i ünnepségnek. Hazatérőben, baráti felkérésre tartottam egy-egy irodalmi estet Münchenben és Bécsben, a Pax Romana szervezésében.

Irodalmi estjeimen tárcáimból és novelláimból olvastam fel, az estek túlnyomó többségében azonban a „Magyar Abszurdítások” című, ez alkalomra készített esszémet olvastam fel, mely életünk legsúlyosabb kérdéseivel (alkoholizmus, depresszió, nemzetiségi tehetetlenség) próbál meg szembenézni és a lehetséges kibontakozás útját

38 Vélhetően a *Még hogy arany évek* című Zelei Miklós-versről van szó, amely a jelzett lapszám 22. oldalán jelent meg.

keresi. Ezt az írásomat a közeljövőben valamelyik hazai szerkesztőségbe fogom benyújtani közlésre.

Utam legjelentősebb eseményének – legalábbis a magam számára – azt tartom, hogy ez alkalomra a Püski-cég megjelentette esszéim és beszédeim gyűjteményét „Az elfogadhatatlan realitás” címmel. Ez a kis füzet a következő írásaimat tartalmazza: Bibó felejtés, A magyar társadalom erkölcsi állapota, Távirati esszé, Indulatos identitás, Új magyar önépítés, A véres kard, Az elfogadhatatlan realitás. Némelyik írásomon az előzőleg ismertté vált szöveghez képest stiláris és tartalmi változtatásokat eszközöltem. (Új magyar önépítés.)

Utam során nyilatkozatot adtam az Amerika Hangja c. rádióállomásnak, elsősorban az amerikai magyarság körében szerzett észleléseimről beszélve. Ezenkívül engedélyt adtam a Szabad Európa Rádióknak a New York-i március 15-i beszédem szövegének, mely az említett kötetben is benne van, és nagy nyilvánosság előtt hangzott el „Véres kard” címmel felolvasására. Tudomásom szerint ez a felolvasás meg is történt. Ezenkívül nyilatkozatot adtam a Nyugati Magyarság c. északamerikai [sic!] magyar újságnak, szintén amerikai-magyar problémákat feszegetve.

Ezenkívül már Európában nyilatkoztam a belga rádió flamand nyelvű adásának. Ezt a nyilatkozatomat fordításban fogják közvetíteni egy irodalmi műsorban.

Mind előadásaimban, mind pedig az előadásokat követő beszélgetésekben és vitákban az 1956-os forradalmat következetesen forradalomnak neveztem. Ezt természetesen elsősorban azért tettem így, mert ez a legbensőbb meggyőződésem, de tettem azért is, mert úgy vélem, egy író akkor tesz jó szolgálatot annak a társadalomnak, amellyel szemben állva és viaskodva is képvisel, ha nyílt és őszinte, és annak még a látszatát sem engedi meg, hogy netán valami nyomástól tartva nem a meggyőződéséből fakadó vélekedést hangoztat. Úgy vélem, ettől az egyenes beszédől valamelyest nőtt az elismertsége és a tekintélye annak a magyar politikának is, amelyik ettől a történelmi fordulóponttól gyökeresen más megítélést hangoztat.

Rátérve utazásom emigrációs tapasztalataira, csak annyit mondhatok: nagyon sok jó szándékkal, segítőkészséggel és jóindulattal találkoztam a legkülönbébb világnézetű magyarok körében. A visszatérő kérdés, ami a kinti magyarságot legjobban foglalkoztatja, a saját beilleszkedési és identitás-problémái mellett, a határainkon kívül élő magyarság helyzete. Féltő aggódással nézik ők ezt a tragikus történetet, és soha nem mulasztják el feltenni a kérdést: mit tegyünk, mit tehetünk.

Itt kell megjegyeznem – nem kis keserűséggel –, hogy ezek között a kérdések között mindannyiszor ott szerepelt az is, hogy mit tesz a magyar kormány ebben az ügyben, s vajon elégséges-e, amit tesz? Vajon nem tehetne-e többet? A pusztá tény, hogy ez a kérdés így bukkan fel, s hogy így nehéz rá a válasz, csak dadogás a válasz, azt jelzi, hogy ebben az életbevágó kérdésben nincs minden a rendjén. Minthogy azonban az egymásra mutogatásnak ilyen súlyos kérdésben helye nincs, ez a szerény kis jelzés mindössze arra van hivatva, hogy újólag felhívja a figyelmet: vannak ennek a tragikus helyzetnek szükségszerűen csak a kormányzat által megtehető lépései. Olyan lépések, amelyeket kötelessége is meglépni. Olyan lépések, amelyeknek megtétele esetén nemzet előtti és nemzetközi tekintélye, mely most elég tisztas szinten áll, csak emelkedhet. A nyugati

világban élő magyarság éppen úgy a híd szerepét tölthetné be a Nyugat és az ország között, ahogy a Kárpát-medence magyar nemzetiségei tehetnék ugyanezt államuk és Magyarország között. Sajnálatos módon ezek a hidak jelenleg nem funkcionálnak. Nekünk, anyaországbeli magyaroknak azonban minden lehetőséget meg kell tennünk azért, hogy ezek a hidak minél előbb átessenek a terhelés-próbán és aztán pedig járhatókká váljanak, elsősorban a szellemi élet megrakott kamionjai számára.

Budapest, 1986. május 17.

Tisztelettel:

Csurka István

Csurka István

Jelzet: MNL OL XIX-I-9-b-Iktatott iratok-1208-1986.

A levél fénymásolat, az eredeti vélhetően az Irodalmi Osztálynál maradt.

Köpeczi Béla javaslata Pál Lénárdnak Csurka István szilenciumáról

Kedves Pál elvtárs!³⁹

Mint bizonyára tudod, Csurka István levelet írt a Művelődési Minisztérium Irodalmi és Művészettájékoztatási Főosztályához, amelyben jelenti, hogy az Amerikai Egyesült Államokban és Nyugat-Európában hol és miről tartott előadást az emigránsok körében, és előadja azt is, hogy milyen kérdésekben nem értett egyet politikánkkal. A levél egyszerre akar önigazolás, elhatárolódás és provokáció lenni. A Főosztály válaszolt, de úgy vélem, hogy ezzel nem zárhatjuk le a kérdést.

1. Javaslom, hogy a Főosztály közölje Csúrkával: jelenlétét a magyar kulturális életben korlátozzuk, s új darabjai bemutatására egyelőre nem kerül sor, miután a legelemibb állampolgári illendőség szabályait sem tartotta meg.

2. Az Élet és Irodalomban jelenjék meg Csurka levele, emellett egy összefoglaló az emigráció orgánumaiban közölt cikkekről, s egy glossza, amely Csurka nézeteit és magatartását bírálja.

3. Megfontolandó, hogy Konrád⁴⁰ vagy Csoóri nyugati megnyilvánulásaira reflektáljunk. Ha csak Csúrkával vitatkoznánk, úgy tűnne, mintha ő lenne az ellenzék főideo-

39 Pál Lénárd (1925–1989), fizikus, matematikus, kommunista politikus. 1975-től 1989-ig az MSZMP KB tagja, 1985 márciusa és 1988 decembere között titkára volt. 1978-tól 1989-ig tagja volt a Minisztertanács Tudománypolitikai Bizottságának.

40 Konrád Györgyről van szó, aki 1986 januárjában Csoóri Sándorral, az amerikai P.E.N. Klub meghívására, részt vett a Klub New York-i világkongresszusán. A résztvevők többsége ekkor nyilatkozatot fogadott el az erdélyi és általában a romániai írók jogainak védelmében.

lógusa, ami persze nem igaz. Az intézkedések szempontjából is tekintetbe kell venni ezt az összefüggést.

4. Az Írószövetség etikai bizottságát tájékoztassuk Csurka leveléről és állásfoglalásáról.

Budapest, 1986. május 29.

Elvtársi üdvözléssel:

Köpeczi Béla

Köpeczi Béla

Jelzet: MNL OL XIX-I-9-b-Iktatott iratok-1208-1986.

A 1. pontban olvasható szöveg a levéltervezetben még ekképpen szerepelt: „drámáit nem mutatjuk be, könyveit nem adjuk ki, nyilvánosságot nem biztosítunk számára, miután önmagát zárta ki a magyar kulturális életből, azzal hogy a legelemibb állampolgári illendőség szabályait sem tartotta be.”

A Vígyszínház kérése Csurka István művének bemutatására

Tisztelt Köpeczi Elvtárs!

Mint azt bizonyára Ön is tudja, színházunk tavaly télen, hosszas belső viták, alapos megfontolások után műsorra tűzte Csurka István új darabját, a „Vizsgák és fegyelmik”-et. Főhatóságaink azonban – a szerző külföldi publikációit követő, általános itthoni szilencium értelmében – a próbák megkezdése előtt néhány nappal tőlünk is megvonták a bemutató jogát. A kulturális politika és az Írószövetség között ekkoriban kialakult feszült és bonyolult helyzetet – egyéb kérdések között – a Csurka-ügy is mind súlyosabban megterhelte.

Az elmúlt évad végén mint a Vígyszínház igazgatója egyre inkább úgy éreztem, hogy talán személy szerint nekem és a színháznak módunkban állna hathatósan hozzájárulni a megmerevedett frontok feloldásához, egy dialógusképesebb szituáció létrejöttéhez, ha az idei szezonban ismét engedélyt kapnánk a „Vizsgák és fegyelmik” bemutatására. Ebből a megfontolásból a színház 1987/88. évadának műsortervében felterjesztettem a darabot, és a különböző illetékes fórumok vezetőivel több alkalommal konzultáltam a szándékunkról. Végül júniusban, azt követően, hogy a Színházművészeti Szövetség elnökségi ülésén, az ott megjelent Berecz János elvtárs szóbeli jóváhagyását megkaptuk, annak rendje-módja szerint kifüggesztettem a szereposztást a próbatáblára mint az új évad első bemutatóját a Pesti Színházban. Most, szezonkezdekör, azaz augusztus végén már a próbákat is megkezdtük, s noha műsorunk előzetes sajtóismeretéseiből ezt a produkciót kihagytuk, a hír természetesen gyorsan elterjedt – és úgy értesültem, hogy rendkívül pozitív visszhangot keltett mind a szakmai közvéleményben, mind az értelmiség tágabb köreiben.

A napokban jutott tudomásomra, hogy ezenközben Csurka Istvánnak külföldön megjelent egy újabb írása. Réálisan gondolkodva nyilvánvaló számomra, hogy ez a tény

ismét megnehezíti, netán kedvezőtlenül befolyásolhatja a „Vizsgák és fegyelmik” színpadi sorsát. Mégis, az így újra kiéleződött helyzet ismeretében is szeretném remélni: nem kerül sor a színmű másodszori letiltására. Mert meggyőződésem, hogy jelenlegi gondjaink idején sem a kulturális irányításnak, sem az alkotó értelmiségnek nem válna hasznára ez a döntés; következményeként könnyen elveszhetne a viszonyunkban oly nélkülözhetetlen józan párbeszéd, a további kölcsönös közeledés lehetősége.

Nézzé el nekem, Köpeczi elvtárs, hogy ezekkel a sorokkal terhelem – bízom benne, megérti aggodalmamat, amelyet nem csupán a színház, ha úgy tetszik, önző szempontjai indokolnak, hiszen amitől én tartok, az több mint egyszerűen egy premier elmáradása. A „Vizsgák és fegyelmik” bemutatójától – amelyet egyébként nem véletlenül helyezettünk át mi magunk [a] kamaraszínházunkba, a kisebb befogadóképességű Pesti Színházba – én változatlanul egy egészségesebb, traumáktól mentesebb kulturális szféra kialakulásának folyamatát várom.

Budapest, 1987. szeptember 8.

Tisztelettel és nagyrabecsüléssel:

Marton László

(Marton László)

a Vígszínház igazgatója

Jelzet: MNL OL XIX-I-9-b-Iktatott iratok-2215-1987.

A levél másolatát „szíves tudomásulvétel végett” Berecz Jánosnak is megküldte.

Az előadást a minisztérium a 64276/1987. számon engedélyezte, azonban az ügyiratot később selejtezték, így pontos tartalma nem ismerhető meg.

Vajda György miniszterhelyettes feljegyzése a *Magyar Nemzet*-beli interjújáról

Feljegyzés Köpeczi Béla elvtárs részére

Némileg eltérően Miniszter elvtárs „első intrádájától”, hosszú gondolkodás után – Lendvai [sic!] Ildikóval⁴¹ is konzultálva – a mellékelt dolgozatot szültem. A Magyar Nemzet holnapi számában jelenne meg Vértessy Péter rovatvezető gondozásában, interjú formájában. (Az „alá” kérdések most készülnek.)

Amiért így és kb. ezt szeretném nyilatkozni:

1.) A művelődési kormányzat első megszólalása ez a Parlament óta.⁴² Azt hiszem, kötelességünk és jól felfogott érdekünk is – mindkét irányban –, hogy valamit mondjak.

41 Lendvai Ildikó (1946–), kommunista, illetve szocialista politikus. 1984 és 1989 között az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályán dolgozott, melynek alosztályvezetője, illetve osztályvezető-helyettese is volt.

42 Vajda itt az 1985. júniusi országgyűlési választásokra, illetve az ezt követő országgyűlési tevékenységre utal.

2.) Igazán két dolgot utáltak a tavalyi interjúmban (a tényeket most nem is említve), azt hogy:

a.) Túl sok mindenről beszéltem, így mindenről csak nagyon felületesen (és mintegy mellesleg Csurkáról). Ezért most csak néhány témáról akarok szólni, de úgy, hogy valami „magja” legyen.

Kettőt közülük (országgyűlés, színház) nem kell indokolni. Harmadikként azért választottam ezt a tőlem szokatlan „nemzetközi” blokkot, mert legutóbb Moszkvában és itthon is, amúgy is úgy érzem, jó lenne a Szovjet Kultúra Heteit minden lehetséges alkalommal egy kicsit máshogyan is „propagálni”, mint a megszokott.

b.) Megkerültem olyan fontos dolgokat, amelyek a művészközüvéleményt akkor jobban érdekelték, mint pl. a Fesztiválzenekar sorsa. (Azt hiszem, nem lehet most csak Csurkáról beszélni, és az Írószövetségről egy szót sem.)

c.) Ez az első érdemi megszólalásom a közgyűlés óta⁴³ ilyen ügyekben. Nagy szükségem lenne egy politikailag is vállalható, kiegyensúlyozott, de nem ellenszenves „imago-darabkára”.

d.) Végül egy praktikus indok: Pál Lénárd et. [elvtárs] külön is felhívott, hogy kifejezze: minél előbb kellene a nyilatkozat. (NB [nota bene] Berecz elvtárs⁴⁴ a főszerkesztőknek már tegnap bejelentette!) Gyorsan kellett tehát írnom, és így nem merek vállalkozni egy egész terület átfogóbb értékelésére.

Mindezek alapján kérem Miniszter elvtárs elvi egyetértését, felhatalmazását, hogy ezeket a témákat és ebben a „fekvésben” mondhaszam el. Ha ideje engedi, kérem és köszönöm kollegiális „belefirkálását” is, sajnos legkésőbb 1/2 4-ig.

Budapest, 1987. szeptember 25.

Vajda György
Vajda György

A cselekvésnek elkötelezett ember sohasem tehetetlen

[...]⁴⁵

Kérdés: Azért van egy-két olyan terület, ahol a „naptár szerint” is most kezdődik az évad. A színházak. Mi a helyzet? És ezen belül Csurka-bemutató, mű és a közéleti szerepvállalás viszonya.

Válasz: Nincs okom rá, nem is tehetném, hogy elhallgassam a színházi szakma nehézségeit. Sajátos kettősség alakult ki az elmúlt években. Egyfelől a felszabadulás óta (sajnos)

43 Vajda az Írószövetség viharos 1986. novemberi közgyűlésére utal.

44 Berecz Jánosról van szó.

45 A kihagyott részben a kormány kulturális politikájáról ír általánosságban.

nem volt még olyan időszak, amikor, mint most, szinte néhány év alatt új önálló színházi társulat jött létre Egerben, Nyíregyházán és Zalaegerszegen. Megszületett és minden nehézség ellenére működik a Játékszín, a Rock Színház, teljesen újjáépült vagy újjáépül fontos színházépületeink jó fele. Ugyanakkor ma már biztos, hogy az eredeti terveknél csak később épülhet meg a Nemzeti Színház, és társulataink, színházaink vezetői már-már az egyes előadásokat, az egész színházi munkát alapjaiban veszélyeztető napi anyagi gondokkal küzdenek. [...] ⁴⁶ Ami pedig a konkrét kérdést illeti. A tervek szerint a Vígszínház október végén mutatja be Csurka István Vizsgák és fegyelmik c. drámáját. Megismétlem, amit tavaly mondtam. Olyan kérdésről volt és van szó, amely túlmutat a kulturális kormányzat közvetlen hatókörén. Az elmúlt évben központi intézkedések alapján – külföldi politikai megnyilvánulásai és elsősorban akciói miatt – Csurka István műveit a szerkesztőségek és a könyvkiadók nem jelentették meg, színházak nem játszották a darabjait. Ez a korlátozás megszűnt. Ettől az ügytől és Csurka István személyétől szándékosan elválasztom a kérdése másik elemét. ⁴⁷ Az a meggyőződésem, hogy a kulturális kormányzatnak a jövőben még alaposabban kell mérlegelnie magának a műnek és az alkotó közéleti szerepvállalásának összefüggéseit, különbségeit. Továbbra sem hiszem, hogy közpénzekből kellene „finanszírozni” a társadalmi rendszer ellen irányuló közvetlen – vagy publicisztika formájában jelentkező – politikai támadásokat, de ez nem ellentétes azzal, hogy egyfelől nyilvánosan is vitatkozunk az ilyen nézetekkel (leszámítva a vitára aligha alkalmas, dühös acsarkodást), másfelől ettől a vitától némileg elkülönítve vizsgáljuk a művek bemutatásának, megjelentetésének kérdését. A Sajtótörvény és végrehajtási utasításai jó alapot adhatnak ahhoz, hogy jogszerűen alakíthassunk ki egy új típusú gyakorlatot. Sokat segíthet ebben a művészeti közélet, a szövetségek és természetesen maguk a művészek. Nem a mű és a gyakorlati közéletiség szembeállításáról, valamiféle behelyettesítésről beszélek, hanem az elemi állampolgári lojalitásról, a közös ügyért viselt, önkorlátozásra is képes felelősségerőtről (legyen az illető alkotó vagy közhivatalnok).

[...] ⁴⁸

Jelzet: MNL OL XIX-I-9-b-Iktatott iratok-2380-1987.

A szöveg nem látszik Köpeczi Béla „befirkálása”.

Az „interjú” végül szerkesztett formában, 1987. szeptember 26-án jelent meg a Magyar Nemzet című napilap 8. oldalán.

46 A kihagyott részben az új magyar művek bemutatásáról, köztük Sütő András drámájának bemutatásáról írt.

47 Ez a mondat a napilapban megjelent végleges szövegből hiányzik.

48 A kihagyott részben a miniszterhelyettes a nemzetközi kulturális kapcsolatok feladatait ecsetelte.

Az Irodalmi és Művészettájékoztatási Főosztály jelentése a Csurka Istvánnal történt megbeszélésről

Feljegyzés Vajda György miniszterhelyettes elvtárnak

E hó 19-én előzetes megbeszélés nélkül felkeresett Csurka István. Köszönetet mondott „rövid” levelemért,⁴⁹ ebben értesítettem a szilencium eltörléséről.

Két kérdést adott elő:

1. Főszerkesztői értekezleten hirdessük ki, hogy nincsen többé szilencium, amely őt érintené. Tájékoztattam, hogy nem volt még a kulturális lapoknak főszerkesztői értekezlete, az első alkalommal igyekszünk kérésének eleget tenni. Azt is mondtam, hogy a főszerkesztők már úgy is tudják, ezzel együtt kérte, tegyék meg a tájékoztatót.

2. Eltiltása alatt keresete jelentősen csökkent, nem tudta, meddig fog tartani az eltiltás, ezért a Balaton melletti nagyobb házát elkezdte átalakítani, hogy a felvirágzó idegenforgalom szolgálatába állíthassa. A ház jelentős részt átalakult, és így jelenleg 350–400 000 Ft-ot kell kifizetnie. Pénze nincsen, az OTP ilyen sokat nem ad. Járjunk közbe az OTP-nél, hogy adjon, illetve más forrásokból segítsük ki kölcsönnel.

Elmondottam, hogy az Alap⁵⁰ két ízben is folyósított előleget megélhetéséhez, főleg életmű-szerződésére, mert célunk nem a kiéheztetés, megalázás volt.

Ekkora összeget ígérni nincsen felhatalmazásom, kérését továbbítani fogom, és lehetőleg hamar értesítem a válaszról. Érzékeltettem, hogy nem tekintem kultúrpolitikai kérdésnek az idegenforgalom ily módon való elősegítését.

A beszélgetés baráti, kedves, felhang nélküli volt, más kérdések felvetésétől tartózkodott ő is, én is.

Budapest, 1987. október 21.

Bacsoni Gábor

Bacsoni Gábor

Jelzet: MNL OL XIX-I-9-b-Iktatott iratok-2627-1987.

E másolati feljegyzés Köpeczi Béla miniszter anyagában található, aki csupán láttatotta azt, megjegyzést nem tett.

49 E levél nem ismert.

50 A Magyar Népköztársaság Művészeti Alapjáról van szó, amely az írók, képzőművészek stb. támogatását, segélyezését végezte.

Csurka István kérése hitelhez segítésére Köpeczi Bélához

Tisztelt Köpeczi Béla művelődési miniszter Úr!

A Bacsoni Gáborral való személyes megbeszélés által felbátorítva fordulok Önhöz azzal a kéréssel, hogy az OTP Vezérigazgatójához benyújtandó személyi hitel kérelmemet szíveskedjék támogatni.

A kéréssel kapcsolatban meg kívánom jegyezni, hogy

1. az elmúlt ősön már járultam hasonló kéréssel a Vezérigazgatósághoz, de kérésem indokai azóta megváltoztak: most már nem kívánok kisvállalkozásba – kulturális nyaraltatás – fogni, mert a publikációs tilalom alóli feloldásom reményt ad írói megélhetésemre.

2. Ugyanakkor a már elkezdett munkálatok befejezése, egy nagy ház tatarozása és az eddig végzett munkák számláinak kiegyenlítésére csak egy ilyen egyszeri nagyobb kölcsönből lehetséges a számomra. Nyomasztó gondoktól és terhektől szabadulnék meg általa, s ezzel egyszermind a munkafeltételeim is megjavulnának.

Négyszázezer forintot kérek a lehető leghosszabb visszafizetése határidőre.

Kérem támogatását és az ügyemmel való fáradozásait megköszönve tisztelettel üdvözlöm

Csurka István

Budapest, 1987. november 7.

Jelzet: MNL OL XIX-I-9-b-Iktatott iratok-2797-1987.

Csurka István mellékelte az OTP vezetőjéhez írt levelének másolatát is. Köpeczi Béla november 23-án támogató levelet írt az OTP vezérigazgatójának, kérve Csurka István kérésének teljesítését.

Beszámoló Az idő vasfoga Szovjetunióbeli bemutatójáról

Jelentés Csurka István Az idő vasfoga bemutatójáról a Kurszki Puskin Színházban Szabó József vendégrendezésében

A Kurszki Puskin Színház magyar testvérszínházával, a Veszprémi Petőfi Színházzal való megállapodása alapján felkért, hogy rendezzem meg oroszul Csurka István vígjátékát, Az idő vasfogát. Tekintettel arra, hogy a rendezés művészetét valamikor Moszkvában a GITISZ-ben⁵¹ is tanulmányoztam, a vendégrendezői meghívást elfogadtam.

⁵¹ GITISZ: Moszkvai Állami Színművészeti Egyetem.

1989. december 13-án öt napra Kurszkba utaztam, hogy megismerkedjem a Kurszki Puskin Színház társulatával, a tervezővel, a zeneszerzővel és a darab fordítójával. Ludmilla Platnyikova igazgatónő és Jurij Buré főrendező szívélyesen fogadott, és készséggel segítettek abban, hogy ideális szereposztást készíthessek, és megtárgyalhassam Villen Nyeszterov festővel a díszletre vonatkozó elgondolásaimat. Egyetlen komoly akadály rémített csak meg: ott szereztem tudomást arról, hogy az orosz fordító, A. Rezsevszkij, aki mellesleg egy szót sem tud magyarul, irodalmi fordítás helyett valamiféle felületes átdolgozást adott el a Kurszki Színháznak, amelyet nem a nyomtatásban megjelent mű alapján készített el, hanem egy Győri Színházban gépelt szöveggel nyersfordítása alapján, amelyet már maga Illés István rendező is „merészen” átszerkesztett. Napokig tárgyaltam a fordítóval, és arra kértem őt, hogy egyrészt hagyja ki a győri rendezői betoldásokat, amelyek szöges ellentétben állnak a dráma dramaturgiai logikájával, másrészt iktasson be az eredeti magyar szövegekből elengedhetetlenül fontos Csúrka-i dialógusokat, amelyek hiánya óhatatlanul elsekélyesíti a darab mondanivalóját és színészi játéklehetőségeit. A Rezsevszkij megígérte, hogy a magyar tolmácsnőm, Zója Taraszjan segítségével a próbák kezdéséig teljesíti kérésemet.

1990. január 16-án kezdtem el Az idő vasfoga próbáit. Munkatársnak magammal vittem a Veszprémi Színházból Sz. Pallai Ágnes rendezőasszisztensnek és Moszkvából Zója Taraszjant tolmácsnőnek. Az első olvasópróbán felkértem Rezsevszkijt, hogy maga olvassa fel orosz átdolgozását az orosz színészeknek. Kíváncsian lestem a hatást. A színészek némán, egyetlen mosoly nélkül hallgatták Rezsevszkij vaudeville-sített⁵² adaptációját, amelyen semmit sem változtatott az eltelt egy hónapban. A szovjet öregurat hazaengedtem Moszkvába, és közöltem Jurij Buré főrendezővel, hogy néhány napra felfüggesztem a próbákat, és Zója Taraszjannal, aki maga is fordító, valamint Tatjana Vnukovával, a színház dramaturgjával újra lefordíttatom oroszra Az idő vasfogát a nyomtatásban megjelent szöveg szigorú összevetésével négy nap alatt elkészült az új irodalmi fordítás. A színészek azonnal felfogták szakmai intelligenciájukkal, eszükkel, játékosztönükkel, hogy az új fordítás a régihez viszonyítva, egy új, értékes színpadi művet ad a kezükbe, amelyben nagyobbak a szerepek, az alkotói feladatok s végső fokon a készülő előadás művészi és eszmei perspektívái.

A próbákon mindvégig a teljes bizalom, a művészi fegyelem és az egymás munkája iránti tisztelet, szeretet légköre uralkodott. Pedig két hónap alatt a munkának voltak nehezebb pillanatai is, amikor a „jószívű” rendezőnek szigorú kézzel kellett egy-egy makacsul helyben topogó színészt kibillentenie a holtpontról, a színpadi technika szervezetlenségéről nem is szólva.

1990. március 15-én volt az első nyilvános főpróba, az ún. szdácsa (átadás), amikor a színház vezetősége hivatalosan átveszi az elkészült új előadást. A szdácsa utáni értékelő gyűlésen valamennyi hozzászóló nagyra értékelte az előadást, a színészek és főként a rendező munkáját.

A március 17-i bemutató azonban a nyilvános főpróba sikerére is ráduplázott. A hatalmas, nyolcszáz férőhelyes színházban a közönség több mint tíz percig felállva

52 Vaudeville: rögtönzéses játéku előadás.

tapsolt, BRAVÓ, BISZ-, KÖSZÖNJÜK-szavakat kiabált fel a színpadra a színészeknek, a magyar vendégrendezőnek és az előadás valamennyi társalkotójának. Előadás után hangulatos bankettet rendeztünk svédasztallal, pezsgővel, vodkával, zenével, tánccal és sűrűn felhangzó baráti pohárköszöntőkkel. Az előadás szereplői, a kitűnő kurszki színészek egyöntetűen azt mondogatták, hogy ilyen forró hangulatú ünneplésben még nem volt részük egyetlen premieren se. Csurka István vígjátéka tehát maximálisan elnyerte az orosz közönség tetszését. A színház vezetősége pedig úgy döntött, hogy a Kurszki Puskin Színház május 2-9 között esedékes veszprémi⁵³ vendégjátéka alkalomával M. Vorfolomejev satirikus drámája, a „Drága mélyen tisztelt elhunyt” mellett Az idő vasfogát is bemutatja oroszul a magyar nézőknek.

1990. március 22-én érkeztünk haza Magyarországra.

Szabó József
Szabó József
rendező

Budapest, 1990. március 26.

Jelzet: MNL OL XIX-I-9-ff-10-3-2. tétel-18466-1990.

A jelentésben szereplő magyarországi előadásokra a minisztérium két-két darab jegyet igényelt.

53 A szó felett egy kézírással betoldás található: „+ Bp.”